

О'ZBEKISTONDAGI O'SIMLIKLARNI O'RGANISH VA TAHLI QILISH

*Jo'raboyeva Donoxon Odiljon qizi
Mashrabjonova Maftuna Umidjon qizi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada dorivor o'simliklarning global hududda tarqalish areali haqida ma'lumot keltirilgan. Qolaversa, ushbu sohada amalga oshirilgan tadqiqotlar ham qisqacha tavsiflangan.

Kalit so'z va iboralar: qurg'oqchil, populyatsiya, mahalliy flora turlari, etnobotanika.

Абстрактный. В данной статье представлена информация о мировом ареале распространения лекарственных растений. Кроме того, также кратко описаны исследования, проводимые в этой области.

Ключевые слова и фразы: аридные территории, популяция, виды местной флоры, этнobotanika.

Abstract. This article provides information on the global distribution area of medicinal plants. In addition, research conducted in this area is also briefly described.

Key words and phrases: arid, population, local flora species, ethnobotany.

O'zbekiston hududining 70 foizi qurg'oqchil hududlardan iborat. Bu holat cho'l iqlimiga moslashgan o'simliklar uchun juda qulay hisoblanadi. O'zbekistonning qurg'oqchil hududlarida tarqalgan dorivor o'simliklar ko'p o'rganilmagan. Dorivor o'simliklar arzon, ammo mahalliy aholi hayoti uchun juda muhimdir. Ular kasalliklarni an'anaviy davolashda juda muhim rol o'ynaydi. Dorivor o'simliklarning hozirgi holatini aniqlash hamda ularni keyinchalik muhofaza qilish va barqaror foydalanishni kuchaytirish uchun ularning tarqalish holati, populyatsiya soni, ularning populyatsiyasiga salbiy omillarning ta'siri to'g'risida har yili ma'lumot olish zarur. 2012-2022-yillarda O'zbekistonning qurg'oqchil hududlarida o'tkazilgan dala tadqiqotlarimiz asosida ushbu hududlarda qo'llaniladigan asosiy dorivor o'simliklarning nazorat ro'yxatlarini yangiladik.

O'zbekiston dorivor o'simliklarga boyligi bilan ajralib turadi. Mahalliy flora turlari u erda ko'p yillar davomida odamlar tomonidan ishlatilgan. O'zbekiston Markaziy Osiyo hududida joylashgan bo'lib, asosiy qismini dasht va qurg'oqchil hududlar tashkil etadi. Bu yerlarda yillik yog'ingarchilik ko'p emas. O'zbekiston aholisi Markaziy Osiyoda eng yuqori o'rinda turadi, faqat qurg'oqchil hududlarda 8,5–9,0 million kishi istiqomat qiladi.

So'nggi yillarda Janubiy Afrikada dorivor o'simliklar va ularning ahamiyatini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. ¹Bunga dunyoning boshqa mamlakatlarida ham katta e'tibor berilgan. ² Bu, o'z navbatida, dorivor o'simliklarga bo'lgan talabning ortishi bilan bog'liq. ³

Bu borada mahalliy aholining an'anaviy bilimlari juda muhim hisoblanadi. Bu bilimlar orqali aholi dorivor o'simliklardan keng foydalanadi. Bu borada ham samarali ilmiy izlanishlar olib borilgan. ⁴O'zbekistonda dorivor o'simliklarning ko'pchiligi, jumladan Glycyrrhiza glabra L. boshqa mamlakatlar florasida uchraydi. Boshqa mamlakatlar, jumladan, Xitoy va arab mamlakatlari dorivor o'simliklari bo'yicha ham ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. ⁵

So'nggi yillarda botanika tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, dorivor o'simliklarni o'rganish juda muhim hisoblanadi. Ko'pchilik dorivor o'simliklardan muntazam foydalanadi va dorivor o'simliklar inson hayotida muhim rol o'ynaydi. ⁶Xususan, ularni turli kasalliklarni davolashda qo'llash, shuningdek, inson organizmiga ta'sirini o'rganish tadqiqotning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibi va ulardan an'anaviy va zamonaviy qo'llanilishi bo'yicha ham butun dunyoda ko'p ishlar olib borilgan.

Bunda etnobotanika tadqiqotlari, shuningdek, dorivor o'simliklardan to'g'ri foydalanish muhim hisoblanadi, chunki bu jarayonlar inson hayotini yaxshilash bilan bog'liqdir. Dorivor o'simliklarni to'g'ri tahlil qilish va odamlarga tavsiya etish muhim deb hisoblanadi, chunki o'simliklar turli sharoitlarda ba'zi o'zgarishlarga duch kelishi mumkin, bu ularning tarkibiga ham ta'sir qiladi.

Dorivor o'simliklarning tarixi va kelajagi muhim tadqiqot yo'nalishlari hisoblanadi, chunki bu o'simliklar bir necha asrlar davomida odamlar tomonidan ishlatilgan. Ulardan foydalanishni tavsiflash uchun eski adabiyotlar ham muhimdir. Ayrim o'simliklarning xususiyatlari hozirgacha to'liq o'rganilmagan. Xususan, Xitoy, Misr, Hindiston, Gretsiya va boshqa mamlakatlarda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Hamma dorivor o'simliklar inson tanasiga bir xil ta'sir ko'rsatmaydi.

¹ Thring, T.S.A.; Weitz, F.M. Medicinal plant use in the Bredasdorp/Elim region of the Southern Overberg in the Western Cape Province of South Africa. *J. Ethnopharmacol.* 2006, 103, 261–275. [Google Scholar] [CrossRef]

² Khan, B.; Ablimit, A.; Qureshi, R.U.; Mustafa, G. Medicinal uses of plants by the inhabitants of Khunjerab National Park, Gilgit, Pakistan. *Pak. J. Bot.* 2011, 43, 2301–2310. [Google Scholar]

³ Chandra, P.; Kuniyal, C.; Pramod, C.; Jitendra, S.; Butolarakesh, C.; Sundriyal, D. Trends in the marketing of some important medicinal plants in Uttarakhand, India. *Int. J. Biodivers. Sci. Ecosyst. Serv. Manag.* 2013, 9, 324–329. [Google Scholar]

⁴ Gras, A.; Garnatje, T.; Bonet, M.; Carrió, E.; Mayans, M.; Parada, M.; Rigat, M.; Vallès, J. Beyond food and medicine, but necessary for life, too: Other folk plant uses in several territories of Catalonia and the Balearic Islands. *J. Ethnobiol. Ethnomed.* 2016, 12, 23. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed][Green Version]

⁵ Saad, B.; Azaizeh, H.; Said, O. Tradition and Perspectives of Arab Herbal Medicine: A Review. *Evid. Based Complement. Altern. Med.* 2005, 2, 475–479. [Google Scholar] [CrossRef][Green Version]

⁶ Houghton, P.J. The role of plants in traditional medicine and current therapy. *J. Altern. Complement. Med.* 1995, 1, 131–143. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed]

Dorivor o‘simliklar ming yillar davomida oziq-ovqatni lazzatlash va saqlash, sog‘liq muammolarini davolash va kasalliklarning, shu jumladan epidemiyalarning oldini olish uchun ishlatilgan. ⁷Ularning shifobaxsh xususiyatlari to‘g‘risidagi bilimlar asrlar davomida inson jamoalari ichida va o‘rtasida uzatilgan. Ushbu dorivor o‘simliklar dori ishlab chiqarish va sintez qilishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan boy ingredientlar manbai hisoblanadi.

Ba'zi odamlar dorivor o‘simliklarga sezgir, boshqalari esa ularga allergiyaga ega. Bu shuni anglatadiki, har bir kishi alohida tavsiyalarga muhtoj. ⁸Ko‘p asrlar davomida o‘simlik dori vositalaridan foydalanishga qaramasdan, mumkin bo‘lgan dorilar sifatida nisbatan oz sonli o‘simlik turlari o‘rganilgan. Dorivor o‘simliklarni tahlil qilish muhim deb hisoblanadi, chunki ularning hammasi ham ijobiy ta'sir ko‘rsatmaydi. Ba'zilari ko‘p miqdorda iste'mol qilingan taqdirda tanaga salbiy ta'sir qiladi. Etnobotanik va etnofarmakologik tadqiqotlar tasodifiy skrining o‘rniga yangi molekulalarni aniqlash imkoniyatini oshiradi.⁹

Dunyoning ko‘p joylarida o‘simliklar tahdid ostida. IUCN ¹⁰ma'lumotlariga ko‘ra, boshqa omillar qatorida yashash muhitini yo‘qotish, haddan tashqari ekspluatatsiya, invaziv turlar va ifloslanish tufayli dorivor o‘simliklarning 17000 turi global xavf ostida.

Dorivor o‘simliklar xilma-xil bo‘lib, ular diabetga qarshi xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkin. Ular inson tanasiga ham o‘ziga xos ta'sir ko‘rsatadi. O‘rta Osiyo mahalliy aholi tomonidan an’anaviy tarzda keng qo‘llaniladigan o‘simliklarga boy, ayniqsa O‘zbekiston va Qirg‘izistonda aholi ulardan foydalanish bo‘yicha juda ko‘p bilimga ega. Bu, ehtimol, ushbu populyatsiyalar hozirgi sog‘liqni saqlash tizimlari bilan bog‘liq qiyinchiliklarga bog‘liq.

Dorivor o‘simliklarni saqlash va ulardan foydalanish hamda ularni tijoratlashtirish bo‘yicha ko‘p ishlar olib borildi. So‘nggi yillarda an’anaviy va zamonaviy tibbiyot o‘rtasidagi bog‘liqlik bo‘yicha ham ko‘plab ilmiy ishlar olib borildi.¹¹

⁷ .Zaman, W.; Ahmad, M.; Zafar, M.; Amina, H.; Saqib, S.; Ullah, F.; Ayaz, A.; Bahadur, S.; Park, S. Diversity of medicinal plants used as male contraceptives: An initiative towards herbal contraceptives. *Indian J. Tradit. Knowl. (IJTK)* 2022, 21, 616–624. [Google Scholar] [CrossRef]

⁸ Salmeron-Manzano, E.; Carrido-Cardenas, J.A.; Manzano-Agugliaro, F. Worldwide research Trends on medicinal plants. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2020, 17, 3376. [Google Scholar] [CrossRef]

⁹ IUCN. New Prescription Is Needed for Medicinal Plants. Available online: <https://www.iucn.org/content/new-prescription-neededmedicinal-plants> (accessed on 18 May 2016).

¹⁰ Fallah-Hoseini, H.; Fakhrzadeh, H.; Larijani, B.; Shikhsamani, A. Review of anti-diabetic medicinal plant used in traditional medicine. *J. Med. Plant* 2006, 5, 1–8. [Google Scholar]

¹¹ Abduraimov, O.S.; Maxmudov, A.V.; Kovalenko, I.; Allamurotov, A.L.; Mavlanov, B.J.; Saribaeva, S.U.; Mamatkasimov, O.T. Floristic diversity and economic importance of wild relatives of cultivated plants in Uzbekistan (Central Asia). *Biodiversitas* 2023, 24, 1668–1675. [Google Scholar] [CrossRef]

О‘zbekistonda dorivor va xo‘jalik ahamiyatiga ega turlarni o‘rganish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan . Shu bilan birga, cho‘l mintaqasidagi ayrim dorivor o‘simliklarning populyatsiyalari o‘rganildi.

Milliy taraqqiyot O‘zbekistonda tabiiy resurslardan foydalanish respublika iqtisodiyoti sifatida qaraladi, savodxonlik darajasi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga bog‘liqdir. Biologik resurslar, jumladan, dorivor o‘simliklar O‘zbekiston tabiiy boyligining eng muhim tarkibiy qismidir. Dorivor o‘simliklarning hozirgi holatini aniqlash uchun ularni keyingi muhofaza qilish va barqaror foydalanishni kuchaytirish uchun ularning tarqalish holati, populyatsiya soni va ularning populyatsiyasiga salbiy omillarning ta'siri haqida har yili ma'lumot olish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ikramov, M.I. Genus of *Lagochilus* in Central Asia; Samarkand State University: Tashkent, Uzbekistan, 1976; p. 183. [Google Scholar]
2. Zaynutdinov, U.N. Diterhenoid Species Genus of *Lagochilus*. Ph.D. Thesis, Ulugbek National University, Tashkent, Uzbekistan, 1993; 253p. [Google Scholar]
3. Ikramov, M.I. Genus of *Lagochilus* in Central Asia; Samarkand State University: Tashkent, Uzbekistan, 1976; p. 183. [Google Scholar]
4. Forman, L.; Bridson, D. The Herbarium Handbook; Royal Botanic Gardens Kew: Great Britain, UK, 1980; 120p. [Google Scholar]
5. Komarov, V.L. (Ed.) Flora of the USSR; Academy of Sciences of the USSR: Moscow, Russia, 1964; Volume 1–30. [Google Scholar]
6. Sennikov, A.N. (Ed.) Flora Uzbekistan; Ma'naviyat Press: Tashkent, Uzbekistan, 2021; Volume 1–4. [Google Scholar]
7. Pavlov, N.V. (Ed.) Flora Kazakhstan; An Kazakhsk SSR Press: Almaty, Kazakhstan, 1966; Volume 1–9. [Google Scholar]
8. Ovchinnikov, P.N. (Ed.) Flora of the Tajik SSR; Academy of Sciences of the USSR: Moscow, Russia, 1991; Volume 1–10. [Google Scholar]